

PÕLLUMAJANDUSMINISTRID EESTIS LÄBI AEGADE

A. Sirendi

Proloog

Kergelt võetud kohustus iseloomustada Eesti põllumajandusministreid osutus ülimalt raskelt täidetavaks. Eesti riigi lühikesest, vähem kui sajandi pikkusest ajaloost vaid üheainsa sektori vaatlemine tundus lihtsana ainult niikaua, kuni see näis huvitava ja meelikõitva ekskursina lähiminevikku. Üsna pea selgus, et mul on mingisugunegi ettekujutus vaid viimase 30 aasta ministritest, neistki enamikust kaugelt vaadatuna.

Millised nad olid või näisid? Kes neist külvas tuult ja kes löikas tormi? Kes põhjustas probleeme ja kes kandis tagajärgede eest vastutust? Kes lubas ja kes tegi? Kes löikas lahti mädapaiseid ja kas ta tegi seda kirurgina või lihunikuna? Kes seevastu pakkus lootusi, valuvaigisteid ja leevendust, lastes probleemidel kasvada? Kes rääkis vähe tõtt ja kes ülearu ebatõtt? Kes mõtles endale ja kes põllumehele? Ja miks just nii?

Kui palju määravad ministri käitumist, sõnu ja tegu neist sõltumatud välised asjaolud, parteiline sund, ülejäänud valitsuse õige või väär ettekujutus, ministri enda päritolu, haridus, elukogemused, anne, kompleksid ja ambitsioonid ning tema lapsepõlve pained? Kui me ühegi küsimuse õiget vastust ei tea, millest me siis räägime?

Kas me võime hakata avaliku elu tegelasi elusast peast lahkama, nagu seda sagedasti teeb tänapäeva uuriv ja puuriv ajakirjandus? Kes on meid määranud kohtunikuks või advokaadiks? Kas peaks ka asjaosalistele endile sõna andma? Et sedalaadi vastuseta küsimusi võib jätkata sadade kaupa, siis on parem minna edasi. Vist on.

Filosoofia

Inimene on see, kes ta on. Minister on ka inimene, kuid ministrina või ministri rollis pole ta enam see, kes ta on. Ta ei jää iseendaks, ta muutub teiseks. Mida väiksem on ta isiksusena, seda tugevamalt mõjutab teda suur roll. Seda jäävamad on ka selle rolli paine deformatsioonid, ja ta ei pruugi iialgi iseendaks saada selle järel, kui tuleb postilt maha astuda ja rollist välja tulla. Võib-olla just sellepärast on lohutuseks välja pakutudki eksministri eluaegne tiitel, olgugi et olemuslikult mahajääv, kaduv, minevikuline, ent peegelduslikult kaasatulev, jääv, olevikuline, tõelisuses eilne, aga kujutlustes ka küllaltki tänane.

Liig väikesed vaimult ei tõusegi harilikult nii kõrgele, sest nende ambitsioonide tiivad ei kannu neid. Muidugi kui neid ei kergitata. Suurus aga on suhteline. Suured ajad ja suured muutused sünnitavad suuri inimesi, kuid suured mullistused kergitavad ka palju kõntsa veepinnale.

Suuruse määrab mõõt ja foon. Keegi ei saa olla küllalt suur Mont Everesti foonil, hea kui ta suudab pisutki suuremaks saada tänu sellele, et ta loobub oma mätta otsast maailma seletamisega ning pürgib kindlamale ja kõrgemale alusele. Suur Napoleon, kelle nimelised kompleksid nakatavad veel tänapäevalgi megalomaaniasse, ütles Egiptuse imposantsete püramiidide all oma sõduritele, et ajalugu vaatab meie peale.

Inimeste ja tegude tõelist suurust mõõdabki ajalugu, kuid esmalt peegeldub see oleviku sootsiumi teadvuses. Süüdi pole peegel. On öeldud, et kui ahv peeglistesse vaatab, ei saa ju apostel vastu vaadata. Ent on ka kõverpeegleid. On aegu, kus inimesest sõltumatud, võõrad või vääramatud jõud halastamatult ja ebaõiglaselt moonutavad tõe adekvaatset peegeldamist. Ja tõe polegi mõõt hinnangu andmisel ja tõejanu pole stiimul protsesside käivitamisel. Pigem antakse hinnang huvide rahuldamise määra järgi ja stiimuliks on omandi ja domineerimise instinktidel vohavad emotsioonid. Nii nagu tõe võib olla huvidele allutatud, nii võib ka õiglus- ja kohusetunne olla allutatud võimujanule ja auahnusele. Võib, kuid ei pruugi. Kui miski võib juhtuda ja tema juhtumise tõenäosus on suurem kui null, siis on vaid aja ja asjaolude küsimus, millal see juhtub. Ükskord niikuinii, kui mitte seekord.

Prohvet Baha'ullah ütles, et tõearmastus on inimlike vooruste vundament. Ega inimene ei saa alati seda, mida ta armastab, ka tõe mitte, kui ta seda peaks juhuslikult armastama. Meilgi tuleb siin võib-olla kättesaamatut tõe armastades leppida arvamuste ja oletustega.

Kronoloogia ja faktoloogia

Eesti iseseisvus pole pikk, kuid see-eest küllalt õpetlik. Põllumehe elu Eestis, nagu mujalgi maailmas, pole iial kerge olnud ja põllutööministridki pole saanud põllumehe heaks seda teha, mida nad on soovinud. Eesti aeg ilma võõra vägivallata on osalt ju inimliku selektiivse toime abiga heaks mõeldud ja sellisena pärandatud ka neile, kes seda ise pole näinud.

Eesti sai siit üle käinud sõdade tallermaaks, kuid iga sõja järel ka jätkusõja ohvriks, mida okupandid pidasid siinse rahva vastu, eestluse vastu, ja just maarahva vastu. Need unustamatud õudused pole mis tahes unustatavate igapäeva majandusraskustega võrreldavadki. Elu paranemine maal kuuekümnendatest aastatest andis küll

töö tegemisele majandusliku mõtte, kuid töö ei saanud päriselt oma tööks. Maa tahtis harimist ja lehm lüpsmist, kuid nende ja põllumehe vahel oli veel midagi: käsk, organisatsioon, riik, ideoloogia. Nii oligi omaaegne vahetu suhe maa, loomade ja muu omandiga jäänud vahendatud suhteks.

Eesti iseseisvuse esimese perioodi (1918–1940) 29 valitsuses oli 13 põllutöömministrit: *Jaan Raamot, Otto Strandman, Theodor Pool, August Kerem, Bernhard Rostfeld, Heinrich Laretei, Oskar Köster, Karl-Johannes Soonberg (Soonpää), August Jürman (Jürima), Jaan Hünerson, Johannes-Friedrich Zimmermann, Nikolai Talts ja Artur Tupits*. Neist Kerem ja Köster olid viies ja Pool neljas valitsuses. Tööerakondlane Otto Strandman on pidanud ka peaministri ametit ja mitmed põllutöömministrid on istunud teistel ministritoolidel. Nende elust ja elusaatusest on kirjutanud Ülo Oll 1996. a. Aastavakas.

Vene okupatsiooni alguses oli Varese valitsuses põllumajanduse rahvakomissar *Aleksander Jõeäär* ja Lauristini valitsuses *Aleksander Mäe*. Saksa okupatsiooni Hjalmar Mäe omavalitsuse põllutöödirektoriks oli *Hans Saar*.

Uluotsa-Tiefi 5 päeva valitsuses (1944. a. 18. sept.–22. sept.) oli põllutöömminister *Karl Liidemann-Liidak*.

Eesti Vabariigi eksiilvalitsusteski olid oma põllutöömministrid kuni 1992. aastani, mil Kodu-Eestis taastati Eesti riiklus. Põllutöömministri nime kandsid *Tõnis Kint, Ilmar Raamot, Elmar Järvesoo ja Helmut Talts*. See oli Eesti riigi järjepidevuse kandmise töö, oluline, raske, usku ja lootust nõudev, ent siiski põllumajandust peaaegu mitte mõjutav.

Sõjajärgses Eesti NSV-s oli valitsuse struktuur mõnevõrra erinev.

Arnold Veimeri valitsuses (05.03.47– 29.03.51) olid põllumajandusministrid *Aleksander Mäe, Nikolai Puusepp, Artur Vahe ja Ivan Oja*. Sovhooside minister oli *Alfred Mõttus*.

Aleksei Müürisepa kolmes valitsuses (29.03.51– 9.04.63.) olid põllumajandusministrid *Ivan Oja, Edgar Tõnurist ja Mihhail Kozlov*. Sovhooside- või varumisminister oli *Aleksander Mette*. Valter Klaussoni viies valitsuses (19.04.63– 27.03.85) olid põllumajandusministriteks *Harald Männik, Heino Rohtla ja Vello Lind*. Liha- ja Piimatööstuse minister oli *Gustav Tõnspoe*. *Harald Männik* oli hiljem aiandusminister. Bruno Sauli ja Indrek Toome valitsuses oli minister ikka veel *Vello Lind*, aga ka *Tiit Kõuhkna ja Arder Väli*, muidugi ka *Heino Veldi* ATK esimehena ja hiljem *Gustav Tõnspoe*.

Siis lõpeb Eesti NSV.

Interpretatsioon

Eesti NSV ministrid olid enamikus meie, s.o. pensionieelikute kaasaegsed. Nad olid tõeliselt või näiliselt allutatud kompartei poliitikale. Nad ajasid nendes jäikades ja tõelisi eesmärke mõnikord moonutavates raamidest siiski eesti asja, et Eesti põldu muuta viljakamaks, karja produktiivsemaks, eesti põllumeest haritumaks ja maa-rahva elu paremaks. Nende töö edukus sõltus liigagi palju suhetest Moskvaga ja kohalike parteijuhtidega. Pole põhjust arvata, et need suhted oleksid olnud isiklikul pinnal inimväärikust alandavad, kuid need olid alluvussuhted ja seda ka ametlikult. Head suhted tulid kasuks tööasjus.

Domineerivate iseloomuomaduste järgi olid kõige koloritsemad, aktiivsemad, jõulisemad ja otsustamisel sageli intuitsioonile tuginevad *Harald Männik ja Vello Lind*. Neil oli ka muid sarnasusi. Nad talusid ka vasturääkimist ja enda omadest erinevaid arvamusi tingimusel, kui need suudeti esitada küllalt lühidalt ja konkreetset. Nad muutusid kärsituks pika ja abstraktse arutelu juures. Tundub, et nad vaid kuulasid, kuid arvestasid kuuldut vähe, otsustasid ja vastutasid ise ega süüdistanud hiljem teisi. Aeg-ajalt, kõhklaste hetkedel võisid nad oodata argumente vaekausi kallutamiseks. Võisid aga jääda üksinda eri seisukohtadele. Ise edukatena hindasid nad vaid tulemusi, mitte aga pingutusi. Ebaõnnestumisi elasid üle raskelt, ent iial ei jäänud põdema. Allusid käsule ja nõudsid alluvatelt käsutäitmist. Pugejatesse suhtusid negatiivselt, kuid talusid mehiselt ka ilmselgesti tõe moonutavaid meelitusi.

Heino Rohtlat iseloomustas kõrge intelligentsus, südamlikkus, empaatiavõime ja tagasihoidlikkus. Näib, et ta elas üle teiste karistamist ning hoidus sellest, et endale mitte valu tekitada.

Edgar Tõnuristi poolt mõjutatav periood oli pikk ja keeruline, ent ta oli suuteline oma tarkust, võimu ja mõju kasutama põllumajanduse arengu eelduste võimendamiseks ja vägivaldse leevendamiseks. Tema teened ja süü ilmnevad Eesti looduse kaitsmise ja põllumajanduse nn. industrialiseerimise vahelise vastuolu ületamiseks vajaliku mõõdu tunnetamises. Võib-olla poleks keegi teine seda suutnud paremini, kuid tagantjärele tarkadel on teda lihtne üles kiita või süüdi mõista.

Heino Veldi oli ATK esimehena oma võimu tippu jõudnud just visa ja kohusetundliku tööga ning kindlustas end ka seal tipus selle jätkamisega, püüdes niiviisi anda oma parimat. Ta kontrollis alati ise kõik üle ja oskas seda alati teha mitmest eri aspektist.

Gustav Tõnspojale oli töö ATK esimehena võimu mõttes talle nii harjunud seis ja olukord, et ta ei pidanud vajalikuks seda alailma tõestada ei ülemuste ega alluvate ees. Ta talus küll arvamuste mitmekesisust, kuid mitte igakord ühtmoodi. Andekate ja töökatena on nad isiklikus plaanis hästi kohanenud ka plaanimajanduse turumajanduseks üleminekuga.

Pole kahtlustki, et okupatsioonivõimud valisid kõigil tasanditel tippjuhtideks üksnes võimekat kaadrit, et võimu kindlustada ja esilekerkivaid probleeme lahendada.

Taasiseseisvuse aja kronoloogia ja interpretatsioonid

Üleminekuaja Savisaare valitsus alustas 8. mail 1990 ja lõpetas 29. jaanuaril 1992, mil põllumajandusministri ametis oli esialgu *Vello Lind* kuni 13. veebruarini 1991. Siis sai tal villand osalemast selle lõhkumisel, mille loomisele oli ta kulutanud oma senise elu. Asi aga polnudki reformides, vaid mitmete parteide ja valitsuse üsnagi ükskõikses suhtumises põllumajandusse, mis põhjustas pealiskaudsete sätete sisseviimise reformiseadustikku.

Seejärel oli aasta aega ametis *Harri Õunapuu* – mitme tasandi töökogemustega, elukestvat koolitust ja juhtimise teoreetilisi mudeleid tunnustav uue põlvkonna esindaja. Tagantjärele on siiski tema peamiseks teeneks nimetatud hoopiski Ruve Šangi toomist ministereiumisse, kes sai meie põllumeeste välismaailma bürokraatiaga suhtlemise kultuurile nii hea aluse panijaks, et nüüd võidakse läbi saada ka ilma temata.

Keskerakondlik valitsus lõpetas umbusaldusega ja järgnevas mõningaid poliitilisi tagajärgi leevendavas Tiit Vähi nn. spetsialistide valitsuses asus ministritoolile maaliitlane *Aavo Mölder* – erudeeritud, töökas, kohuse- ja vastutustundlik, oma emotsioone vaos hoidev, intelligentne, teadlase perekonnas kasvanud, põllumajandust hästi tundev mees. Tema ajal pandi esialgu küll habras alus põllumajandustoetustele, aga loodi korralik leivavilja varu, millest jätkus aastateks. Selle töö lõpetas parlamendi uue koosseisu valimine.

Mart Laari valitsuses oli põllumajandusministriks üle 2 aasta *Jaan Leetsar*, esialgu maakeskerakondlane ja selle partei mõõdukatesse kadumise järel keskerakondlane. Ta propageeris eriti ühistegevust, mis luuakse pärast sotsialistliku ühistöö mahalõhkumist. Viimane kulges küll edukalt, kuid reformide järgsed pinged ei võimaldanud ühistegevust uutal alustel luua ei põllumajanduses ega töötlevas tööstuses. Tema ellukutsutud ühistegevuse õppetool jätkab üsna edukalt tänaseni. Mitu aastat tagantjärgi kestnud korteriskandaal aga lõppes tema õige mõistmisega kohtus.

Mart Laari umbusaldamise järel Tarandi viiekuulise jõulurahuvalitsuse põllumajandusministriks oli *Aldo Tamm*, maakeskerakondlane, kes sai tuntuks Taluliidu juhina ja talukoolituse rajajana. Ent probleemid süvenesid, ja mitte ainult maal. Taas oli ummikteelt väljaviimiseks vaja Tiit Vähi valitsust (17.04.95– 17.03.97), nüüd juba valimised võitnud KMÜ valitsusena, esialgu koalitsioonis keskerakonnaga, hiljem reformierakonnaga. Vähi ettepanekul sai põllumajandusministriks *Ilmar Mändmets*, kes oma õigusi Maaliidus rõhutas selle asutajaliikmena ja oma sõltumatust mittekuulumisega sellesse. Mändmets oli kahekordse ülikooliharidusega, omas ärisoont, oskas asja ajada Eestis ja tutvusi luua väljaspool. Ta lõi infosüsteeme, juhtis rahavoogusid, rajas põllumajanduse arengulootused esmajoonel laenudele ja kapitalitoetustele ning püüdis ellu kutsuda metsakapitali eeskujul ka maakapitali. Kriitika suhtes oli ülearu tundlik ja solvus kergesti.

Mart Siimanni vähemusvalitsuse (17.03.97– 25.03.99) põllumajandusministriks sai *Andres Varik*, kes oli ka Eesti Maarahva Erakonna üks loojatest ja peasekretär. Põllumajandustootjate Liidu esimehena ja varemgi oli ta omandanud isiklikke kogemusi vähemedukate majandite elu korraldamisel. Tema ajal muudeti põllumajanduse toetused süsteemiks ja kavandatult Euroopa tasemeni kasvavateks. Mitmed probleemid, nagu Maapanga pankrot, Venemaa ja maailma majanduse kriis ning ikaldusaasta, ei võimaldanud küll täie jõuga edasi liikuda, kuid tänaseni on mitmed toetusliigid säilitatud, kahjuks küll suurte kärbetega.

Mart Laari valitsus alustas 25. märtsil 1999. Põllumajandusministriks sai mõõdukate partei toetusel *Ivari Padar*. Ta on küll esimene põllumajandusminister, kellel puudub põllumajanduslik haridus, kuid ta pärineb põllumehe perest. On kahjuks alustatud põllumajandusele aktiivset alternatiivide otsimist maal ning põllumajandusteaduse, -hariduse ja -ajakirjanduse väljasaatmist oma süsteemist. Peaministri sügavmõttelise arvamuse järgi pole põllumajandusministri juurde peagi enam muud asja, kui üksnes eurotoetuste taotlemiseks. Põllumajandus-ülikooli lammutamine ja mitmete ettekäänatuga allavett saatmine on enam küll haridusministeeriumi käes, kuid põllumajandusministri leppimine sellega on õigustamatu, tagajärjed aga parandamatud. Süü jääb lasuma meile kõigile kõrgharidusega põllumeestele, olenevalt või olenemata töökohast.

Kõik põllumajandusministrid, kes on oma tööd teinud parimate kavatsustega, õiglase sisetunde sunnil ja kohusetundlikult, väärivad austust. Ent tasub mõelda ka sellele, miks on omaaegselt põllumajandustootmise mahust ja tööst alles vähem kui pool, maotöötajate palgast aga vaevast veerand. Kuhu see jäi? Mis saab edasi?

Niisiis põllumajandusministreid on 82 aasta jooksul olnud järgmiselt:

Eesti ajal 13, Vene ajal 2, Saksa ajal 1 ja siis veel 5-päevases Otto Tiefi valitsuses 1, Vene ajal 9 (teatud mõõndustega, kui arvestada sovhooside ministreid ja ATK esimehi) 14 ja taas Eesti ajal 7, s.o. kokku 33 (või 38). Neile võib liita veel eksiilvalitsuse 4 põllumajandusministrit. Võib-olla tuleks Akadeemilisel Põllumeeste Seltsil just praegu luua töögrupp, et koguda faktiline materjal ja hinnangud Eesti põllumajandusministrite kohta, arvestades ka poliitilise, majandusliku jm. fooni mõju nende töö tulemustele.